

Prečo súčasné umenie? Mala by Cirkev dávať priestor umeniu dnešnej doby?

Gustav Schörghofer SJ

Počas dlhých mesiacov pandémie Covid-19 zostali múzeá zatvorené. Vo Viedni, napriek jej slávnym koncertným sálam a múzeám som mal dojem, že pre väčšinu ľudí obmedzenia týkajúce sa návštev výstav alebo koncertných vystúpení neznamenali žiadny výrazný problém. Tieto aktivity slúžia len ako zábava vo voľnom čase alebo na cestách, pre mnohých však nemajú takú váhu, aby na ne v značnej miere vynakladali čas alebo peniaze. A tak si kladiem otázky: Aký význam má súčasné umenie? Aký význam má súčasná hudba? A predovšetkým sa pýtam, aké je ich miesto v sakrálnom priestore? Nemôžeme sa bez nich zaobísť? Veď skoro vždy vznikajú v prostredí mimo kostolov. Prečo by sa teda tomuto umeniu mal ponúkať priestor v chrámoch? Nebolo by lepšie obmedziť tento priestor len na umenie s kresťanskými témami v tradičnom poňatí? Veď jestvuje umenie, ktoré preberá prvky kresťanského umenia minulosti a poukazuje na ľahko čitateľný kresťanský obsah. Prečo uprednostňovať súčasné umenie, ktoré je často ťažké pochopiť či interpretovať?

Pokúsím sa na tieto otázky odpovedať, pričom sa vymedzím len na súčasné umenie Európy a Severnej Ameriky, a len na diela výtvarného umenia. Hudba je samostatná oblasť, v ktorej však tiež možno nájsť mnoho paralel k fenoménu výtvarného umenia. Pod moderným umením rozumieme umenie, ktoré vznikalo samostatne od poslednej štvrtiny 19. storočia. V posledných desaťročiach sa objavili nové označenia pre súčasné smery, ale domnievam sa, že by sme mali hovoriť skôr o kontinuite od modernizmu po súčasnosť. Prečo by si toto umenie malo nájsť miesto v kostoloch na Západe, teda latinského rítu? Zameriam sa výlučne na Západ, keďže východná cirkev má svoj vlastný pohľad na obrazy, ktorý sa od toho západného značne líši.

Je len málo ľudí, pre ktorých je umenie dôležité do takej miery, že by sa bez neho za žiadnych okolností nechceli zaobísť. Sú ochotní podporovať ho materiálne a venovať mu svoj čas. Im nie je nutné vysvetľovať, prečo je súčasné umenie potrebné aj v kostoloch. Ale čo tí ostatní, mnohí veriaci, ktorým toto umenie nemá čo povedať, nechcú sa ním zaoberať a vnímajú ho ako niečo, bez čoho sa celkom isto možno zaobísť? Je medzi súčasným umením a evanjeliom vzťah, ktorý nespočíva len v tom,

že je potrebné znázorniť obsah evanjelia a kresťanskej tradície? Veď po obsahovej stránke nájdeme v modernom a súčasnom umení len málo kresťanského. Kresťanské témy v tvorbe väčšiny významných umelcov totiž nezohrávajú významnú úlohu, až na výnimky ako George Rouault alebo Alexej von Jawlensky. Zrejme však existujú aj iné vzťahy, ktoré nesúvisia len s obsahom, ale aj so spôsobom vnímania sveta či reality.

V umení posledných stopäťdesiatich rokov možno postrehnúť niekoľko osobitých znakov, ktoré ho odlišujú od predchádzajúceho obdobia. Ani nie tak v zmysle náhleho rozchodu s predošlým, ako skôr vo vedomých nových preferenciách. V obrazoch Paula Cézanna a Vincenta van Gogha nadobúda forma a farba osobitný význam. Neskôr abstrakcia zdôrazňuje nezávislosť farieb a foriem. Približne v tom istom čase sa svet bezvýznamného stáva v umení reprezentatívnym, ako napríklad v diele Kazimíra Maleviča. Táto preferencia prázdnoty neskôr viedla k monochromatickému maliarstvu. Osobitný význam, ktorý sa v modernom umení pripisuje bezvýznamným veciam, je zarážajúci. Odpadky, nenápadné predmety, to všetko sa stáva materiálom umenia. Vo všeobecnosti možno pozorovať, že v súčasnom umení má prednosť vnímanie vecí v ich vnútornej hodnote a ich oslobodenie sa od úlohy predstaviť nejaký arbitrárny význam. Týmto spôsobom môžeme objaviť niečo prekvapivé aj tam, kde predtým pohľad spútaný spoločenskými konvenciami nevnímal nič významné.

Jedným z najprekvapujúcejších vývojových trendov moderny je rastúce vnímanie „iného“ ako radikálne odlišného. Iné nie je tým, čo z neho vytváram prostredníctvom svojich predstáv, predsudkov, zámerov, ale stretáva sa so mnou ako niečo radikálne iné, o čom neviem v podstate nič, okrem toho, čo mi ono samé o sebe odhalí. To platí pre ľudí, živé bytosti každého druhu, i pre veci. Pre umenie má toto objavovanie iného veľký význam. To je zrejme dôvod, prečo je súčasné umenie vo všeobecnosti vnímané ako niečo cudzie, k čomu sa môžeme približovať iba postupne a čo sa nám odhaľuje len prostredníctvom dlhodobého úsilia. Objavujú sa v ňom veci, ktorým sa predtým neprisoval žiadny význam. Teraz sa v dielach zrazu stávajú protagonistami. Okolo roku 1920 Kurt Schwitters odkrýva význam odpadu. Svoje obrazy a sochy vytvára z odpadkov, zvyškov papiera, dreveného odpadu, plechoviek a útržkov vytlačených strán. Po druhej svetovej vojne v tejto tradícii pokračuje hnutie Arte Povera. Možno ich objaviť v diele Alberta Burriho a v tvorbe umelcov, ktorí pôsobili alebo sa narodili v USA, ako napríklad Robert Rauschenberg a Cy Twombly.

Ďalším objavom moderny je absencia zobrazenia. Nové umenie od začiatku 15. storočia nepoznalo nezobrazujúce tendencie. Plocha vnútri rámu bola vždy vyplnená nejakým predmetom. Teraz však, od začiatku 20. storočia, vznikajú obrazy, ktoré nezobrazujú nič, len bielu alebo čiernu plochu. Monochromatická maľba Yvesa Kleina alebo Piera Manzoniho to celé posúva ešte ďalej. Tu treba spomenúť aj Lucia Fontanu s jeho monochromatickými plátnami otváranými rezom. V Nemecku v tejto tradícii pokračuje skupina ZERO. V Rakúsku vytvoril sochár Karl Prantl dielo, ktoré je prísne nezobrazujúce a zároveň neobyčajne citlivým spôsobom poukazuje na vnútornú hodnotu materiálu, teda kameňa. Taktiež tu chcem spomenúť cyklus Rhombus, ktorý pôvodne namaloval Gerhard Richter pre kostol San Pio di Pietrelcina v San Giovanni Rotondo. Dielo však bolo príslušnými autoritami zamietnuté. V roku 2001 bolo vystavené na výstave umenia Biennale v Benátkach a teraz sa nachádza v Múzeu výtvarných umení v Houstone v Texase.

Existuje vzťah medzi spomínanými preferenciami súčasného umenia, jeho objavmi a evanjeliom? Je dôležité, aby sme v súčasnom umení nehľadali žiadne ilustrácie obsahu evanjelia. Oba svety, svet evanjelia a svet umenia, však možno vnímať ako paralelné úrovne. Neprekrývajú sa, ale sa vzájomne prepájajú. Ako by to malo vyzerat? Ako indícia nám poslúži všimnúť si v evanjeliu, komu dáva prednosť Ježiš. Ježiš dáva prednosť chudobným. Evanjelium sa hlása chudobným. To, čo zostáva skryté pred múdrymi a rozumnými, chápu nezrelí a maličkí. V podobenstvách o Božom kráľovstve sa pozoruhodne často spomínajú malé veci, či jednoduchí ľudia: semená, vtáky, ženy, ktoré miesia cesto, rozsievач, rybári, robotníci na poli. Keď sa vo Svätom písme spomína krása, ako v prípade obchodníka, ktorý zbiera vzácne perly, predpokladá sa pohľad, ktorý vie túto krásu rozpoznať, ktorý ju vidí aj tam, kde ju iní nevnímajú. Ježišova cesta je cestou na svet, k ľuďom v núdzi, na ktorých mu záleží.

Súčasnú umenie práve svojím zameraním na jednoduché, nepatrné veci môže veľkou mierou poukazovať na Ježišovo upriamanie sa na chudobných. Upozorňuje nás na skutočnosť, že zázraky možno objaviť v jednoduchých a nenápadných veciach. Robí nás jasnozrivými, aby sme sa nenechali oklamať krásnymi zobrazeniami a triumfalistickými obrazmi. Ukazuje, že Božie zázraky možno objaviť tam, kde ich neočakávame, v slabých, odmietnutých, opovrhovaných.

Ticho a pokoj sú vhodným postojom voči Bohu. Musíme sa oslobodiť od všetkého, čo si predstavujeme pod pojmom Boh, od obrazov akéhokoľvek typu, od túžob a ilúzií. To si vyžaduje ticho a vytrvalosť v tichu. Práve tento postoj korešponduje s preferen-

ciou súčasného umenia, ktoré sa zjavuje akéhokoľvek zobrazenia. Niektoré zo súčasných diel sú biele, iné modré, ďalšie zlaté, žiadne z nich však nič nezobrazuje. Toto umenie nás nabáda k tomu, aby sme sa stíšili natoľko, aby sme mohli niečo spozorovať. To, čo sa ukazuje, je prítomnosť iného, ktorý alebo ktorá k nám hovorí, komunikuje nám sám seba. Túto komunikáciu možno vnímať mnohými spôsobmi. Niektorí ju zažívajú v prírode, niektorí pri stretnutí s ľuďmi, niektorí pri kontakte so zvieratami alebo rastlinami, niektorí v prítomnosti vecí. Vo všetkých týchto prípadoch možno zaznamenať prítomnosť lásky, sily, ktorá podporuje, oživuje, oslobodzuje a dáva radosť. Až keď sa oslobodím od svojich osobných túžob, rozoznám prítomnosť tohto ducha vo všetkých veciach. Súčasné umenie môže značne napomôcť pri praktizovaní tohto postoja.

Samozrejme, to, čo bolo práve povedané, platí aj pre architektúru. Tu je však situácia lepšia než v prípade výtvarného umenia. Zatiaľ čo v kostoloch sa významné diela výtvarného umenia objednávajú len sporadicky, existuje veľké množstvo nádherných moderných sakrálnych stavieb. Sú zdokumentované v mnohých knihách. Uvediem príklad súčasnej sakrálnej stavby z Viedne, ktorý porovnam s barokovým kostolom, ktorý je tiež vo Viedni. Pozorovania sa dajú ľahko preniesť aj na iné kostoly. Porovnanie má ukázať, že existujú nielen veľké rozdiely, ale aj prekvapujúce podobnosti. Zároveň poukazuje na skutočnosť, že skúsenosť s moderným kostolom môže pomôcť objaviť zvláštne črty starej architektúry a umenia, ktoré dosiaľ neboli dostatočne rozpoznané.

Vo Viedni majú Jezuiti na starosti dva veľké kostoly: Koncilový erbový kostol v 13. obvode na okraji mesta a Jezuitský kostol v centre mesta. Koncilový pamätný kostol, postavený v rokoch 1966 - 1968, je jednou z najpozoruhodnejších súčasných sakrálnych stavieb v Rakúsku, ktorú navrhol tirolský architekt Josef Lackner. Pri pohľade zvonku ide o nenápadný kváder z odhaleného betónu, holé steny, vchody vysekané do rohov. Interiér je prekvapujúco svetlý a priestranný, štvorcová miestnosť pod konzolovým stropom, pôsobivá oceľová konštrukcia, ktorá sa na svojom okraji takmer rozpúšťa v páse okien. Interiér kostola obklopujú odhalené betónové steny, dominuje sivá farba spolu s medovožltým kobercom a lavicami s opierkami z hruškového dreva. V tomto interiéri kostola nie sú žiadne obrazy. Iba stena v architektonickom priestore galérie ponúka priestor pre tapisériu alebo obraz. Interiér je prázdny, dizajn v podobe akejsi straty. Všetko, čo kedysi napĺňalo kostoly, obrazy a sochy akéhokoľvek druhu, sa teraz stratilo. Ostáva len sláviace

zhromaždenie ako obraz živej Cirkvi, Kristovho tela. Je zhromaždené okolo ústredného oltára, mohutného kamenného stola.

Jezuitský kostol v centre mesta je úplne iný. Andrea Pozzo, jezuitský brat a slávny barokový umelec, navrhol interiér po roku 1703 spolu s ďalšími spolupracovníkmi. Každý centimeter štvorcový je vymaľovaný. Návštevníka obklopuje množstvo obrazov a zahaľuje ohromujúca nádhera tvarov a farieb. Čo má však toto všetko spoločné so súčasnosťou? Ako sa dá skĺbiť prázdnota Koncilového pamätného kostola s preplnenosťou jezuitského kostola? Toto vôbec nie je možné. Jedno je v ostrom protiklade voči druhému. Vlastne by sa mohlo zdať, že by bolo lepšie barokový kostol opustiť a premeniť ho na múzeum. Koniec koncov, už nežijeme v 18. storočí. Pastorácia si dnes vyžaduje moderný priestor, architektonické a umelecké prostredie, ktoré zodpovedá nášmu súčasnému povedomiu. Za akých podmienok ale možno v barokovom priestore rozvíjať pastoráciu zodpovedajúcu dnešnej dobe?

Najdôležitejším predpokladom pre pastoráciu v barokovom priestore jezuitského kostola vo Viedni je vedomie, že všetko, čo je tu zobrazené na stenách a klenbe, všetky tie obrazy a postavy, tento bohatý život sveta interpretovaného vierou, sa stratil. Už nežijeme s týmito obrazmi a v tomto svete. Táto strata sa stáva hmatateľnou v tme, kde možno rozoznať len slabé odlesky svetla od pozlátených povrchov. Tvoria architektúru svetla v tmavej miestnosti. V období baroka to veriaci zažívali deň čo deň. Je to súčasť výtvarného riešenia interiéru kostola. Dnes však väčšina ľudí pravdepodobne o takejto strate nič nevie. Považujú za samozrejmé, že obrazy možno vidieť vždy, cez deň aj v tme, všetko je vždy osvetlené, všetko dostupné, všetko je tam. Niečo vidia, ale nevedia, čo vidia. Ich vedomiu by oveľa viac zodpovedal stav kostola v tme.

Základom pastorácie v jezuitskom kostole vo Viedni je estetika straty. Všetko sme stratili. Všetko nám bolo vzaté. V Európe už neexistuje staré sakrálne umenie. Neexistuje už ani vedomie, že žijeme vo svete formovanom a interpretovanom vierou. Samozrejme, v niektorých kostoloch máme aj novodobé umenie, ktoré akoby nám dávalo zabudnúť na túto stratu. Preberá prvky starého cirkevného umenia a snaží sa prehlušiť atmosféru straty zmesou foriem známych z predchádzajúcich čias. Tieto pokusy však pôsobia snaživo, účelovo a niekedy až manipulatívne. Úlohou súčasného umenia v kostoloch je urobiť stratu citeľnou. To však nie je všetko. Estetika straty korešponduje s estetikou objavovania a ústupkov. Vždy sa dá znovu objaviť, že barokový priestor a jeho bohatý svet sa vynárajú z tmy na denné svetlo,

že svet týchto obrazov a postáv sa s nami stretáva vždy nanovo. To si však vyžaduje sprostredkovanie. A vyžaduje si to tiež pomoc citlivosti zdokonalenej skúsenosťou so súčasným umením. Ono nám poukazuje na stratu, ale taktiež pomáha objaviť krásu tam, kde sme ju nečakali, v nenápadnosti, v tichu, dokonca i v tme.

Naša pastoračná činnosť sa odohráva na poli rozporu medzi zabúdaním a pripomínaním si, stratou a znovuobjavením, odmietnutím a ústupkom. Stojíme tvárou v tvár neznámemu. Nič o ňom nevieme, nemôžeme sa k nemu dostať našimi zmyslami, pocitmi, či túžbou. Sme odkázaní na to, či sa nám ono samé od seba otvorí, či nám vyjde v ústrety. Čakáme, otvárame sa, pripravujeme sa. A vždy sme nanovo prekvapení. V tom je krása toho, čo robíme, krása pastorácie, ktorá otvára priestor kostolov súčasnému umeniu.

Pri práci so súčasným umením a jeho potenciálom v cirkevnom priestore je samozrejme potrebné mať skúsenosti a vedomosti. Kvalita často nie je ľahko rozoznateľná, rozdiely sa však dajú rozpoznať porovnaním s inými dielami. Z hľadiska cirkvi je nevyhnutné zamerať sa na kvalitu. Preto je potrebná spolupráca s odborníkmi a dôvera v ich úsudok. Dôležité je aj čosi iné, a to, aby sa kompetentní príslušníci v cirkvi, či už duchovní alebo laici, naučili vnímať seba samých ako spolupracovníkov umelcov, ako tých, ktorí sa spolu s nimi podieľajú na Kristovom diele, ktoré premieňa svet na Božiu slávu. Súčasnú umenie sa vzdalo zobrazovania vecí, ktoré sú mimo nášho bezprostredného vnímania. Nepredstavuje nám želané svety, ale pripravuje nás na rozpoznávanie skutočností a na to, aby sme v nich vnímali odlesk ich skrytej nádhery. Trénuje naše oči, aby vedeli rozpoznať krásu nenápadného. Ukazuje nám, že v tom, čo iní odmietajú, môžeme objaviť veľké čaro. V tomto zmysle je zaoberanie sa súčasným umením a snaha oň cvičením sa v postojí detí, ktoré sú schopné vidieť a vnímať čosi výnimočné vo všetkých veciach.

Uverejnené v La Civiltà Cattolica 15. 07. 2024

<https://www.laciviltacattolica.com/why-modern-art-should-churches-strive-to-accommodate-the-art-of-our-time/>

Z nemeckého originálu s láskavým súhlasom autora pre potreby synodálneho stretnutia

14. 10. 2024 vo Farnosti Kráľovnej rodiny preložila Mária Lenghartová

www.teplicka.org/synoda-u-nas/